

Pârvu Boerescu

PRECIZĂRI ȘI RECTIFICĂRI:
 ARȚAR, CÂRLIONȚ, A (SE) DESFĂȚA / A DESFĂIDA,
 GHEAȚĂ² (BANI GHEAȚĂ), GLUGĂ

ARȚAR

În *Dicționarul etimologic al limbii române*, I (A–B), 2011, p. 137, soluția noastră etimologică a fost respinsă, fiind transcrisă greșit: «lat. **ericearius* (< *ericius* „arici”)», în loc de lat. **ēr[i]ciarius* < adj. **ēriciārium* (*acer*) (< *ēricius*²) „al armei de apărare numită *ēricius* [grindă din lemn (de arțar) cu țepi de fier, în formă de arici]”.

1. Sufixul lat. *-ārius* formează derivate substantivale nume de agent: lat. *lignārius* „lemnar, dulgher, tăietor de lemne”, nume ale locului unde se găsește ceva: *granārium* „grânar” și/sau nume colective: *vitiārium* „pepinieră, răsadniță de viță de vie” etc. (v. Elena Slave, în ILR, I, 1965, p. 78–80). Adjectivele latine derivate cu sufixul *-ārius* au fost adesea substantivate în limbile romanice: lat. *glandārius* „de ghindă” > r. *ghindar*, prov. *aglandier*, cat. *glaner* „stejar”, mallorc. *glanera*, occ. *aglandiero* „pădure de stejari” (REW³, 3774), cf. lat. *vitea* „de viță (de vie)” > r. *viță* (*de vie*) etc. Sufixul lat. *-ārius* (> r. *-ar[iu]*) a devenit productiv pentru numele de plante abia mult mai târziu, de exemplu în derivatele românești *tufar* < *tufă*, *oțetar* < *oțet* etc.

Etimonul imaginat de V. Burlă (*St.*, 137, cf. HEM, 1758, PEW, 131), pornind de la o formă cu metateză, cf. v. sp. *arce*, cat. *ars*, derivatul lat. **arce-ārius* nu ar fi putut să aibă inițial decât o valoare de adjectiv: „de arțar”, cf. adj. *glandārius* „de ghindă”, rămânând să presupunem că **arceārius* ar fi fost substantivat în limba română în același mod în care adjectivul a t e s t a t *acereus* „de arțar” (dublet al lat. *acernus*) a evoluat în unele dialecte retoromane spre formele substantivate *ațier*, *ațer*, *ațé* „arțar” (cf. REW³, 95).

Cu toate acestea, putem oare să fim siguri că în limba latină s-a mai putut dezvolta, alături de adjectivele atestate *acernus* și *acereus*, încă un omonim, neatestat: adj. **arceārius*? Putem oare să avem certitudinea că în limba latină nu a existat, totuși, adjectivul – ulterior substantivat – (*acer*) **ēr[i]ciārium*, dacă luăm ca termen de comparație it. *acero riccio* [< lat. pop. **ēricius*, *-ia*, *-ium*], care numai acesta are înțelesul de *Acer platanoides*, specia românească denumită „arțar”?

LR, LXIII, nr. 1, p. 3–26, București, 2014

Numele arțarului pare să fi fost determinat, cel puțin parțial, și de forma ascuțită (zbârlită ca *ariciul*, cf. fr. *hérissé*) a tăieturilor frunzelor sale. Vezi și Julius Pokorny, IEW, I, 20: lat. *acer* „arțar” aparține radicalului i.-e. *ak-*, *aker-* „ascuțit”.

Un argument suplimentar în favoarea etimologiei (*acer*) **ēr[i]ciārium* îl constituie prezența în latină a sintagmei *acer crispum* „(lemn de) arțar cu vine, cu ondulații” (Plinius). Între lat. (*acer*) *crispum* „ondulat” și (*acer*) **ēricium* „de arici”, „zbârlit (ca *ariciul*)” etc. (cf. it. *acero riccio*) a existat o veche sinonimie, dovedită de omonimia actuală dintre subst. it. *riccio* „arici” și adj. it. *riccio* „ondulat, creț”.

2. Așa-zisele variante „suspecte” (cf. DA și DELR) *arcer* și *arciar* nu sunt altceva decât niște forme grafice etimologizante: *arcériu* = *αρϰερίο* [arțeariu], în *Lexiconul Budan*, și *arciariu* [arțariu], în LM, I, p. 83, cf. p. 22: „«ACERU», m., *acer*, *aceris*, n., un arbore al cărui nume a degenerat foarte în limba română, încât a devenit «arciariu» [arțariu!].

Pe lângă formele insuficient explicate *alțier* și *arciar*, cu adevărat suspectă este însă varianta *ațar*, care nu apare decât la D. Grecescu (*Conspectul Florei României*, 1898, p. 149) și la autorii care l-au citat ulterior: „*Acer platanoides* (vulg. *ațar*, *arțar*)”. Suntem de părere că forma *ațar*, care nu este întâlnită nicăieri în textele dialectale românești, reprezintă doar transcrierea „modernizată” de către D. Grecescu a cuvântului inexistent *acer*, luat din dicționarul lui Laurian și Massim.

3. Pentru aceste motive, trebuie să admitem că paralela făcută în DELR I (A–B), p. 137, între formele românești *arțar*, *ațar*[?] și variantele dialectale siciliene *ázzaru* și *árzaru* (cf. LEI, I, 363₃₆) este mai mult decât problematică.

În privința sic. *ázzaru*, W. Meyer-Lübke (REW, 91) considera că acesta ar proveni din italiană (it. *ácero* > sic. *attsaru*), spre deosebire de sic. *ağģiru*, *ağģyaru* etc., care ar fi moștenite din lat. *acer*.

Iorgu Iordan (*Cî și Tî latinești în dialectele italiene de sud*, JbRPh, 1922/*Opere alese*, 1968, p. 45) adăuga o explicație fonetică ipotezei din REW: „În unele graiuri din Italia de sud se poate constata tendința de a transforma ital. *ce* în *cia*; dacă presupunem că ital. *ácero* ar fi devenit *áciaro* foarte devreme, *-zza-* de astăzi s-ar putea explica prin analogie: deoarece lat. *-cia-* îi corespunde în siciliană *-zza-*, și *-cia-* de mai târziu a fost tratat la fel”.

Max Pfister (LEI, I, 1984, p. 363_{36–37}) include formele siciliene *aceru*, *àciru*, *ázzaru*, *árzaru* printre descendenții lat. *acer*, **acerus*, asimilația vocalică și metateza (cf. sp. *arce*) fiind invocată doar pentru varianta toscană *áracio*, nu însă și pentru sic. *árzaru*. Originea formelor siciliene citate este explicată astfel: „Il tipo ACER/ **acerus* è la base dell’it. *acero* (2.a), irradiato dalla Toscana e dalla lingua nazionale” (p. 366₂₁).

Conform părerilor autorilor mai sus citați, formele *ázzaru* și *árzaru* ar fi relativ recente în dialectele siciliene, reprezentând adaptări fonetice ale cuvântului toscan (italian literar) *ácero*. Dacă sic. *árzaru* ar putea fi rezultatul unei evoluții posterioare fazei latine, este totuși imposibil să credem că r. *arțar* ar fi și el un

derivat recent cu sufixul *-ar(iu)*, dintr-o rădăcină arhaică românească **arț-*, care însă nu poate proveni din lat. **arce* = *acer*, deoarece lat. *ce* nu evoluează în dacoromână spre un *țe*, ci numai spre r. *ce* [cê], cf. r. *calce* < lat. *calx*, *calcem* (PEW, 256) etc.

Etimologia cuvântului **arțar** rămâne în continuare nedecisă, ambele soluții etimologice, ipoteticele adjective substantivate lat. **arcearius*, respectiv lat. **er[i]ciarius*, având în comun doar dezavantajul de a nu putea explica forma siciliană *ârzaru*.

[Cf. LR, L, 2001, nr. 5–6, p. 263–265]

CÂRLIONȚ

Glosat prin „șuviță de păr încrêțită în spirală, buclă, zulf, perciun, cârligel; unealtă de pescuit (chipcel)” și înregistrat în DEX și MDA cu mențiunea „etimologie necunoscută”, substantivul *cârlionț* nu poate fi despărțit de cuvintele românești care au aceeași rădăcină (cf. DA, I/2, p. 146–148 și 611): *cârlanță* „cârlig pentru tras gunoiul”, *cârlebă* „oaie cu coarnele sucite/ întoarse înainte”, *cârlibușă* (dim.) „idem” (cf. ar. *cârlibană* „cârlig, cață ciobănească”), *cârlibonț* (reg.) „cui din capătul cârligului cu care se scoate găleata cu apă din fântână”, *cârlig* „unealtă de lemn sau de fier, cu un capăt îndoit, de care se atârână, se prinde sau cu care se poate apuca ceva: bătă ciobănească adusă puțin la un capăt, cață, cârlig de undiță, igliță etc.”, *cârlobat* (adj.) „gârjob, încovoiat, adus, strâmb”, *cocârlă* „parte a unui obiect adusă în formă de cârlig”, *cocârlonț* (reg.) „un fel de cârlig în jocul de copii *săgeata*” etc.

I.I. Russu (ER, p. 293–294) este de părere că rădăcina străromână **car-l-* a cuvintelor de mai sus conține rad. i.-e. **(s)ker-* „a întoarce, a încovoia, a îndoii, (în)strâmba” (cf. Pokorny, IEW, p. 935), prin comparație nu numai cu lat. *curvus*, gr. *κοπτός*, alb. *kërrus*, *kurrus* „a încovoia, a îndoii, a apleca, a gârbovi”, dar și cu v. lit. *skrelis* „aripă”, v.sl. *krilo* (**kri-dlo*) „aripă”, let. *krails* „încovoiat, strâmbat”, exemple care confirmă apariția formantului *-l-* în prototipul i.-e. **(s)ker-l-*. Comparația cu pol. *karlik* „pitic” și cu germ. *karl*, *kerl* „flăcău, bărbat tânăr”, propusă de A. Scriban (DLR, p. 296) și acceptată de DEXI, este cu totul nejustificată semantic. În schimb, există o evidentă asemănare fonetică și semantică între rădăcina străromână **carl-*, amplificată în forma actuală *cârlig*, și cuvântul v. germ. de s. *kral* „cârlig”, astăzi germ. *Kralle* „gheară” (cf. G. Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch*, p. 196, *online*).

De asemenea, r. *cârlionț* nu poate fi despărțit, din cauza structurii consonantice *k-r-l-*, de echivalentul său alb. *krel* „buclă, cârlionț, încrêțitură”, înregistrat de obicei numai în forma de plural *krelë/ krela*, cu derivatele adj. *krela-krela* și (prin metateză) (*i*) *klerë* „creț” (M.A.v. Godin, WADS, p. 229). După Vl. Orel (AED, p. 195), alb. *krel* ar aparține unei «variante locale romanice **cerebellus*

„în legătură cu capul”, cf. lat. *cerebellāre* „bonetă”». Derivarea cuvântului albanez *krelë/ krela* „cârlionți” dintr-un adjectiv latin neatestat, omonim cu lat. *cerebellum* „creierul mic”, ar presupune o dezvoltare semantică și morfologică cel puțin îndoielnică. Mult mai probabilă ar putea fi legătura în plan indo-european dintre alb. *krela* „cârlionți”, let. *krails* „încovoiat, strâmbat” și v. germ. de s. *krol* „cârlionț(at), creț” (cf. Pokorny, IEW, p. 390, 936).

Dacă paralelismul româno-albanez *cârl-ionț – krel-ë* ni se pare a fi suficient de bine justificat, în schimb, comparația propusă de M. Vinereanu (DEIE, p. 205) între r. *cârlionț* și alb. *kërlesh* „zbârlit, încurcat” nu pare să aibă vreun temei real, întrucât verbul alb. *kërlesh(em)* „a (se) zbârli, a i se face părul măciucă, a (se) încurca, a (se) ciufuli, a se încăiera” este un derivat cu prefixul *kë(r)-* din alb. *lesh* „lână” (M. Camaj, *Albanische Wortbildung*, p. 104, ap. Orel, AED, p. 181), cf. alb. *kërveshem* „a se strâmba, a se schimonosi”, din *kër-* și *vesh* „a pune, a îmbrăca”, cf. *vesh maskën* „a pune masca” etc. (Orel, AED, p. 183).

În mod surprinzător, *cârlionț* are numeroase echivalente foarte apropiate fonetic și în limbile germanice: engl. *curl* „cârlionț, buclă, zulf, șuviță de păr ondulată, inel”, care provine prin metateză din engl. m. *crulle, crollen, crolle, crul*, cuvânt înrudit cu frisian. *krull* „lock of hair, curl”; oland. m. *crulle*, germ. m. de sus. *krol, krolle*, norv. *krull* etc., toate cu înțelesul cuvântului engl. *curl* „cârlionț”. În privința etimologiei cuvintelor germanice citate, *Online Etymology Dictionary* (w.w.w.etymonline.com) propune o formă protogermanică **krusl*, iar *Chambers Dictionary of Etymology* trimite direct la un prototip i.-e. **grus-lo-*, *grūs-*, cf. i.-e. **greus-*, rad. i.-e. **ger-* (Pokorny, IEW, p. 390), căruia îi aparțin germ. m. de s. *krol(l)* și germ. *kraus* „creț” (gmc. **kruzlō*, **kruzlōn*, ap. G. Köbler, *AhdW.*, online, p. 208).

Dacă admitem, împreună cu I.I. Russu (ER, p. 293) și cu G. Mihăilă (*Contribuții*, 2010, p. 86), că r. *cârlig* este un element de substrat, în acest caz *cârlionț* poate fi un derivat pe teren românesc al aceluiași element autohton, preroman, fiind compus probabil din *cârl-i(g) + -onț* (cf. Scriban, DLR, p. 296). Secvența finală *-onț*, înrudită cu *-anț* din formațiile onomatopeice *clanț, cranț, zgranț*, are în mod cert un caracter expresiv, cf. *bonț* „vârf, sfârc”, *cârlibonț* „cui din capătul cârligului cu care se scoate găleata cu apă din fântână”, *clonț* „plisc, vârf, dinte canin”, *cocârlonț* „un fel de cârlig”, *cronț, ronț* „zgomotul produs de mestecarea unui aliment crocant între dinți” etc. Fonetismul variantelor *cârlăonț, cârlionț, scârlăonț, scârlăunț, scârlionț* și al verbelor derivate *a cârlionța, a scârlăonța, a scârleonți* confirmă caracterul expresiv al secvenței finale, atașată la rădăcina autohtonă **(s)carl-/ (s)cârl-/ (s)cârl-*.

Cârlionț: din *cârl-i(g) + -onț*, cf. alb. *krel*, v. germ. s. *kral*, germ. m. s. *krol*.

[Cf. LR, LVIII, 2009, nr. 4, p. 473]

A (SE) DESFĂȚA / A DESFĂIDA

Conform DEXI (2007, p. 547), *a (se) desfăta* este un verb moștenit din lat. (pop.) **disfētāre*, derivat cu prefixul adversativ *dis-* din lat. *foetēre (fētēre)* „a puți, a mirosi urât” (cf. lat. *fētor* „putoare”, ap. L. Șăineanu, DU, 1925, p. 201).

Evoluția semantică, explicată convingător de Al. Ciorănescu (DER, nr. 2888), este următoarea: de la sensul inițial „(a se) curăți de mirosuri urâte” s-a ajuns mai întâi la cel de „a resimți plăcerea de a fi curat, bine mirositor”, iar apoi, prin extensiune, la acela de „a-și bucura simțurile”. Fără îndoială, apariția acestui verb latin care nu s-a păstrat decât în dacoromână nu-și are originea în „limbajul de dădacă”, prin analogie cu *a dezmierda*, așa cum credea L. Șăineanu, ci se explică prin condițiile de viață ale soldaților legiunilor care apărau *limes*-ul dacic: o baie bună a fost întotdeauna o „desfătare”, mai ales în termele antice, instituții de șoc ale civilizației romane în Dacia Traiană! Ulterior, creștinismul va adăuga o nouă dimensiune spirituală „desfătării” trupești: *Dreptii... se vor duce... întru desfătare și dezmiardăciune neîncetată*, cu păstrarea implicită a sensului etimologic de „curăție a sufletului și a trupului” (a. 1643, cf. DLR). *Unii să să dezmiarde și să să dezvateadze* (ap. Varlaam, C, 74) etc. Pentru *-v- < -f-* din varianta *a dezvâta*, vezi analogia cu *svat* sau *svânt*, ap. O. Densusianu, ILR, II, 86. Alăturarea în vechile texte religioase a celor două verbe moștenite, *a desfăta* și *a dezmierda*, este însă deosebit de semnificativă pentru paralelismul evoluțiilor lor semantice.

De aceea, nu putem trece cu vederea soluția etimologică eronată prezentă în DLR s.n., preluată de la A. Scriban (SDLR, p. 411): „Pref. *des-* + *fată*” (inițial: „a dezvirgina”), expresie a unei irezistibile etimologii populare involuntare, care ilustrează o veche evoluție a mentalităților, dinspre promisiunile raiului creștin spre cele ale paradisului musulman.

La nivel strict lingvistic, mai rarele verbe compuse cu *des-* + subst.: *descăpățâna*, *desfiera*, *desfira*, *destrâma*, *dezbârna*, *dezgărdina*, *dezghioca*, *dezlăța*, *dezlâna*, toate implică acțiunea concretă de a „desface” un obiect dintr-o structură mai complexă, iar *desfeciori*², *desfeti*, *desholtei* – „despărțirea”, la fel de concretă, de o anumită stare (cf. sp. *despedirse de soltero* „a se desholtei”).

Sensul figurat de „a se desfăta” nu poate fi derivat nici din *des-* + *făt* („o dezvoltare a puterilor”, L. Spitzer, R.F. II, 284–286, ap. DR, 6, 1930, p. 548), cf. sp. *deshijar* „a înțărca, a separa puii”, nici din *des-* + *a (se) (*în)făta*, un nonsens, și nici din *des-* + *fată (fată mare!)*, având în vedere că verbul *a se desfăta* este, în mod normal, reflexiv! Asemănările formale dintre derivate, cf. *fătăciune*, *desfătăciune*, se datorează semiomonimiei îndelungate dintre lat. *fētāre* „a făta” și **dis-fētēre* „a (se) desfăta”, după trecerea celui din urmă la conjugarea I.

Nu s-a insistat suficient până acum asupra originii variantei (populare și învechite) *a desfăida*, atribuită verbului *a desfăta*, care este de fapt un cuvânt diferit, cu o altă etimologie: lat. pop. **dis-fēdāre* „a înfrumuseța, a împodobi, a fi atrăgător”.

Printr-o perfectă analogie cu lat. **dis-fētēre*, verbul **dis-fēdāre* este derivat din lat. *foedāre* (*fēdāre*) „a face respingător, a desfigura, a mânji, a sluți”, sensul contrar fiind determinat de prezența prefixului lat. *dis-*. Sunetul *-ī* din *a desfāida* este în mod cert secundar, oltenesc. Ca urmare a atracției paronimice, prin contaminarea și contopirea semantică totală cu lat. **dis-fētēre*/**dis-fētāre*, lat. **dis-fēdāre* a dobândit și înțelesul de „a(-și) bucura simțurile etc.”, urmașul său românesc *a desfă(i)da* devenind practic omonim cu *a desfăta*. Tot ca urmare a atracției paronimice și a contaminării celor două verbe, putem presupune că schimbarea conjugării de la **dis-fētēre* la **dis-fētāre* a avut loc după modelul paronimului lat. **dis-fēdāre* „a înfrumuseța”, încă din perioada latinei dunărene.

O consecință surprinzătoare a convergenței etimologice dintre lat. **dis-fētēre* și lat. **dis-fēdāre* este modul asimetric în care cele două verbe paronime și parasinonime și-au distribuit înțelesurile în variantele românești moștenite *a desfăta* și *a desfăida*.

În citatul „*sufletu îl [i-l?] desfăidau*” [= *bucurau*] (DLR, I/4, p. 626, s.v. *desfăta*), *a desfăida* a preluat aproape exclusiv doar înțelesul lui *a desfăta*. În schimb, *a desfăta* a împrumutat forma tranzitivă și, parțial, semnificația paronimului *a desfăida* (v. *desfăta*: sensul învechit II.), în citatul: *Mihai-Vodă o au mărit* [biserica] și *o au desfătat precum se vede* [*desfătat* = *desfăidat* „înfrumusețat”], unde *des-făidarea* „înfrumusețarea” poate proveni și din *des-fătarea* „curățarea” urmelor de fum de pe frescele zugrăvite pe pereți, între cele două verbe de origine latină intervenind o permanentă încrucișare formală și semantică. Atragem atenția că sensul II, „a mări, a extinde” nu este ilustrat nicăieri în DLR, s.v. *desfăta*/*desfăida*.

Adjectivul *desfătat*, cu varianta *dezvătat*, are următoarele înțelesuri: „*plăcut (simțurilor), agreabil, atrăgător, încântător, împodobit, înfrumusețat, atractiv, dorit, râvnit*; (p. ext.): *dăruit cu toate calitățile, bogat*”. Provine din participiul verbului *a desfăta*, după ce acesta a preluat sensurile verbului paronim lat. **disfēdāre*, contrarul verbului *foedāre* „a face respingător, a mânji, a desfigura, a sluți”. Vezi exemplul „*Besearică mare și desfătată*” = „mare și curată, îngrijită, înfrumusețată, plăcută la vedere” (Dosoței, ap. DLR), glosat de G. Mihăilă (SLIL, 1973, 91) în mod nejustificat: „biserică mare și lărgită [?!]”, cf. „*locuri desfătate... cu ape curătoare*” = „plăcute, atrăgătoare, încântătoare” (Simion Dascălul) etc.

Sensurile „larg”, „mare”, „deschis”, „întins” atribuite în DLR s.n. adjectivului *desfătat* nu rezultă câtuși de puțin din contextele citatelor ilustrative menționate.

A desfăida: lat. **dis-fēdāre*, contaminat cu lat. **dis-fētēre* (> **a desfăta**).

[Cf. LR, LVIII, 2009, nr. 4, p. 477–479]

GHEAȚĂ²
(BANI GHEAȚĂ)

Expresia *bani gheață* poate fi tradusă prin engl. *cash*, fr. *argent comptant* etc., fiind sinonimă cu *bani în numerar*, *bani lichizi*, *bani gata*, *bani peșin*, (*plata în naht*, (*plata*) *cu banii jos* etc. În acest context, substantivul *gheață*, devenit invariabil, își pierde în întregime sensul său original, neexistând aparent vreo legătură logică sau de altă natură între cele două înțelesuri divergente ale aceluiași cuvânt.

Suntem de părere că alăturarea celor doi termeni, *bani* și *gheață*, se poate explica printr-o surprinzătoare coincidență, anume prin omofonia dintre cuvântul ngr. *πάγος* [*págo(s)*] „gheață” și verbul it. *pago* (*in contanti*) „plătesc (în numerar)”, respectiv subst. it. *paga* „plată (efectivă)”. Această neobișnuită asociere verbală ar putea fi atribuită mediului negustoresc bilingv româno-fanariot, într-un context istorico-lingvistic care a dispărut abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Este îndeobște cunoscut faptul că, în toată perioada domniilor fanariote, negustorii români erau bilingvi cu neogreaca, buna cunoaștere a limbii grecești fiind o condiție strict necesară în orice *taxid* sau călătorie de afaceri în Imperiul Otoman, puterea care deținea monopolul comerțului cu Principatele Române. Prin forța lucrurilor, însă, negustorii români intrau în contact cu toate limbile vorbite în Levant, una dintre ele fiind acea *lingua franca* a Mării Mediterane reprezentată de limba italiană, răspândită mai ales prin negustorii venețieni și genovezi stabiliți în cartierul Pera din Istanbul.

Putem presupune că, în contactul cu mediul negustoresc cosmopolit otoman și cu instituțiile bancare constantinopolitane, negustorii români au avut suficiente ocazii să audă cuvintele italienești *paga* „plată” sau *pago* „plătesc (acum)”. Fie din neștiință, fie, mult mai probabil, în glumă, acești termeni italieni au fost echivalați cu ngr. *págos* „gheață”, fiind traduși din „grecește” în română: it. *pago* (*in contanti*) „plătesc (în numerar)” → ngr. *págo(s)* „gheață” → (*plătesc cu bani gheață*, această inovație fiind adaptată după modelul tradițional: *bani peșin*, *bani gata* etc.

Credem că cele spuse mai sus ar putea constitui o bună explicație pentru apariția expresiei discutate, fiind evident că banii în numerar, „banii gheață”, care erau plătiți pe loc de către negustorii români, au fost denumiți și în acest fel, pentru a-i deosebi de sumele de bani transferate prin intermediul băncilor, cu ajutorul diferitelor instrumente de credit ale epocii, scrisorile de schimb sau cambii etc.

Atragem atenția asupra faptului că nu se poate stabili vreun paralelism semantic între așa-zisele „lichidități”, ori „banii lichizi”, expresii calchiate după limba franceză, și calitatea gheții de a fi un corp solid: *banii gheață* nu sunt „bani solizi”!

Bani gheață: traducere românească a it. *pago* „plătesc”, echivalat cu ngr. *págos* „gheață”.

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 186]

GLUGĂ

Obiect de îmbrăcăminte utilizat din cele mai vechi timpuri pentru acoperirea capului, *gluga* are o etimologie controversată și nesigură. Soluția dată de H. Tiktin (DRG, p. 689): „Mhd. *gugele*, jetzt oberdeutsch *Gugel* = lat. *cuculla*; auch bulg. *gugla*” nu ni se pare suficient de convingătoare, întrucât piesele cele mai importante din îmbrăcăminte tradițională a ciobanilor români poartă denumiri foarte vechi, fie moștenite din latină, fie preluate din substrat: *brâu*, *cămașă*, *ițari*, *pieptar*, *sarică*, *țundră* etc.

Mai întâi, nu este de înțeles cum și pe ce cale un cuvânt din germana medie, precum *gugele*, ar fi putut să fie împrumutat în română, ipoteza unui intermediar germano-bulgar (cf. BER, I, p. 292 etc.) fiind nu numai illogică, dar și cu totul improbabilă. În al doilea rând, ipoteza împrumutului cuvântului *glugă* direct din varianta săsească *gugəl* nu poate să fie nici ea acceptată, deoarece este contrazisă de fapte care nu lasă loc vreunui dubiu.

Pe de o parte, într-o scrisoare trimisă din Câmpulungul Moldovenesc, la începutul secolului al XVII-lea, întâlnim cuvântul *o gúgălă* [w gugələ, w gugələ] „glugă” (Al. Rosetti, *Lettres roumaines de Bistritza*, nr. 16²⁰, 22, în GS, II/2, 1926, p. 244 și III/1, 1927, p. 44), acesta fiind în mod evident adevăratul împrumut (regional!) din săs. *gugəl*, care însă nu figurează în MDA.

Pe de altă parte, la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost deja atestat în graiurile săsești dubletul mai nou săs. *gluga*, împrumutat din română (SSW, II, p. 266, *apud* V. Nestorescu, CE, p. 58). Este absurd să credem că, pe parcursul unui singur secol, al XVII-lea, împrumutul săsesc *gúgălă* ar fi putut să-și modifice forma în *glugă*, reușind performanța să se întoarcă înapoi în același idiom germanic, cu noul aspect fonetic românesc.

Pentru aceste motive, credem că substantivul *glugă*, cu variantele sale *clucă*, *clugă* și *glucă* (cf. MDA), este moștenit din lat. *cūc(ū)lla*, forma românească cea mai veche, *clucă*, fiind rezultatul unei sincope și apoi al unei metateze: lat. *cūc(ū)lla* > **cuclla* > **clluca*.

Cele mai numeroase și mai bine cunoscute exemple relativ similare de metateză sunt lat. **clagum* < *coag(u)lum* (cheag), **clinga* < *cing(u)la* (chingă), **cloca* < *cochlea* (ghioacă, ghioc), **glibbus* < **gibb(u)lus* (gheb), cu evoluția normală a grupurilor lat. *cl-* și *gl-*. Fiind însă vorba de un alt grup consonantic latin, anume **cll-*, cu *l* forte, din **clluca* < **cuclla* < lat. târz. *cūcūlla* = lat. *cūcūllus* „glugă”, este evident că *ll* forte (velar), urmat de *ú*, nu putea fi palatalizat, *cll-* latin păstrându-se astfel, în acest caz atipic, nealterat¹.

¹ Vezi și cuvântul reg. (Ban.) *blucă* „bulgăraș, globuleț; ghindă” < lat. dun. **blluca* = lat. *bulluca*, un derivat cu suf. *-uca* din lat. *bullā* „bulă de aer, balon de săpun, bumb, capsulă”, cf. Petar Skok, „Zeitschrift für romanische Philologie”, 50, 1930, p. 270.

Sonorizarea succesivă și târzie a ocluzivelor velare se poate datora mai curând unei tendințe interne a limbii române (v. *a acăța* > *a agăța* etc.), întrucât influența cuvântului din germana medie *gugele* sau a formei sășești *gugəl* asupra vechii variante din Muntenia, *clucă*, este prea puțin probabilă.

Virgil Nestorescu (CE, p. 56–58) consideră că bg. *gugla*, magh. *gluga* etc. sunt împrumuturi din română. Totuși, bg. *gugla* poate să reprezinte un împrumut mai vechi, din latina balcanică sau din româna comună, anterior metatezei **cuclla* > **clluca*, fără să mai fie nevoie de ipoteza intermediarului germ. m. s. *gugele*, invocat de BER, I, p. 292, după Bernecker, SEW, I, p. 640. Sonorizarea ocluzivelor velare ar fi putut avea loc în paralel, atât în română cât și în bulgară.

Glugă: lat. *cŭc(ŭ)lla* (> lat. dun. **clluca*).

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 186]

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- BER I = Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik. VI. Gheorghiev, I. Duridanov et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, I (A–3), Sofia, 1971.
- Camaj, AlbWb = Camaj, Martin, *Albanische Wortbildung*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1966 (*Albanische Forschungen*, VI).
- Chambers, DE = Robert K. Barnhart, Editor, *Chambers Dictionary of Etymology*, [Edinburgh – New York], Chambers, [2004].
- Ciorănescu, DER = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Vol. I, A–B, Editura Academiei Române, București, 2011.
- Densusianu, ILR = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I–II, Paris, 1901, 1938. Traducere în limba română: *Istoria limbii române*, I–II, București, Editura Științifică, 1961.
- DEXI = Eugenia Dima (coordonator științific), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chișinău], Editura Arc & Gunivas, 2007.
- Godin, WADS = Marie Amelie Freiin von Godin, *Wörterbuch der albanesischen und deutschen Sprache*, Band I. *Deutsch-Albanesisch*, Leipzig, Otto Harassowitz, 1930.
- GS = „Grai și suflet”. Revista „Institutului de Filologie și Folklor”, publicată de Ovid Densusianu, București, Atelierele Socec & Co. SA, vol. II, fasc. 2, 1926, vol. III, fasc. 1, 1927.
- HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, I–IV, București, Editura Socec, 1887–1893.
- ILR I = Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, Editura Academiei, 1965.
- Köbler, AhdW = Gerhard Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch*. (4 Auflage) 1993 <http://www.koeblergerhard.de/germanistischewoerterbuecher/althochdeutscheswoerterbuch/ahdZ.pdf>

- LEI = Akademie der Wissenschaften und der Literatur – Mainz. *Lessico etimologico italiano. Edito per incarico della Commissione per la Filologia Romanza da Max Pfister*. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Band I, 1979–1984.
- LM = August Tr. Laurian, I.C. Massim, *Dictionariulu limbei romane*, I–IV, 1871–1876.
- Mihăilă, SLIL = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și de istorie a lingvisticii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Mihăilă, 2010 = G. Mihăilă, *Contribuții la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Nestorescu, CE = Virgil Nestorescu, *Cercetări etimologice*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Etymologica*, 3, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
- Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.
- PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element...*, Heidelberg, 1905.
- Pokorny, IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Band I. Bern und München, 1965.
- REW³ = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935 (7., unveränderte Auflage, 2009).
- Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Scriban, DLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași, 1939.
- SSW = Adolf Schullerus, [Sigrid Haldenwang et alii], *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, Berlin und Leipzig, W. de Gruyter [etc.], I–VIII, 1908–2006 [literele A–R].
- Șăineanu, DU = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, A cincea edițiune, Craiova, Editura Scrisul Românesc [1925].
- Tiktin, DRG = H. Tiktin, *Dicționar român-german*, București, Imprimeria Statului, (1895) – 1903–1925.
- Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Alcor Edimpex, 2008.

ADDITIONS AND CORRECTIONS:

ARȚAR, CÂRLIONȚ, A (SE) DESFĂȚA / A DESFĂȚIDA, (BANI) GHEAȚĂ², GLUGĂ

(Abstract)

In this article we add some new arguments or little corrections to our etymological solutions: **arțar** „maple” rather from VLat. (*acer*) **ēr[i]ciāriu(m)* cf. It. *acero riccio*, than from VLat. **arceārius*; **cârlionț** „curl” linked to *cârlig* „hook”, from Thrac-Dac. *(s)*carl-*, PIE *(s)*ker-*, cf. Alb. *krel(a)*, cf. OHG *kral*, *krol* „idem”; **desfăȚida** / *desfăȚa* „to enjoy, to flatter the senses”, from VLat. **dis-fēdāre*, contaminated with VLat. **dis-fēiēre*; (**bani**) **gheaȚă**² „cash” from It. *pago (in contanti)* „I pay (cash)”, ironically translated by NGr. *πάγος* = R. „gheaȚă” (Engl. „ice”); **glugă** (var. *glucă*, *clucă*) „hood” from Vlat. **clluca*, by metathesis from Lat. *cūc(ū)lla* „idem”.

Cuvinte-cheie: r. *arțar*, lat. *acer crispum*, it. *accero riccio*; r. *cârlionț*, alb. *krel*, r. *cârlig*, v.germ.s. *kral*; r. *a desfăta/ desfăida*, convergență etimologică; r. *bani gheață*², it. *pago*, ngr. *págos*; r. *glugă, clucă, gugălă*, grupul consonantic neobișnuit lat. pop. **cll-*.

Keywords: R. *arțar*, Lat. *acer crispum*, It. *accero riccio*; R. *cârlionț*, Alb. *krel*, R. *cârlig*, OHG *kral*; R. *a desfăta/ desfăida*, etymological convergence; R. *bani gheață*², It. *pago*, NGr. *πάγος*; R. *glugă, clucă, gugălă*, VLat. unusual consonantic group **cll-*.

București, Șoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com

Iulia Mărgărit

CALTABOȘ, CARTABOȘ – PROPUNERE ETIMOLOGICĂ

Asupra originii cuvântului *caltaboș*, cu dubletul *cartaboș*, majoritatea dicționarilor, DA, MDA, ȘDU, NȘDU, DEX (2012), mențin o anumită rezervă, evidentă în precizarea „et. nec.”. CDER face excepție, doar de la un punct încolo, căci, spre deosebire de seria lucrărilor citate, după „et. nec.” atașează o informație pe care nu și-o asumă: „Cihac, II, 44 se gândește la slavul *klūbasa*”, fără a-l cita și pe Tiktin pentru aceeași indicație etimologică. Pe o poziție singulară se situează Resmeriță. El apreciază că este vorba de un cuvânt moștenit, succesori al „lat. *caro* «carne» și *tabus* «sânge închegat»”, aserțiune care nu mai necesită comentarii. Tot o poziție singulară ocupă și SDLR, dar într-o altă direcție. August Scriban include, în același articol, *calbaș, călbaș, gălbaj* (est) și *gâlbaș* (vest), cu etimologie multiplă „ung. *kolbasz*, rus. *kolbasá* și *kálbasa* d. vsl. *klūbasa*”, încheind cu o mențiune care îndeamnă la reflecție: „tot de aici *caltaboș, cartaboș, galdaboș, găldăbaj* și *găldăbaș* (Munt.) și *călbașă* (Dorna)”. Cea mai recentă intervenție, în chestiunea discutată, rezumă, în totalitate, situația expusă: *Caltaboș are origine necunoscută, diversele soluții etimologice sunt nesatisfăcătoare* (Sala, *Aventurile*, 56).

În privința semantismului, deosebirile dintre dicționare nu sunt esențiale, unele glosează *caltaboș* „cârnat” (TDRG, NȘDU, CDER, DEX), altele „un fel de cârnat” (MDA, DEXI, DLRL), dar cu o structură, relativ, distinctă: „măruntaie de porc (ficat, bojoci, rinichi și alte bucățele de carne), amestecate cu orez, ceapă, piper, arome, introduse în mațul gros al porcului și fierte cu maț cu tot” (DA, s.v.). De fapt, cea mai mare parte dintre surse menționează, ca materie primă de bază, măruntaiele de porc, în afară de CDER „cârnat făcut din *carne de porc*” și de Resmeriță „cârnaț făcut din intestinul gros al porcului care se umple cu *carne* și cu sânge”. Distincția *carne de porc / măruntaie* ni se pare decisivă pentru